

## ŠTÚDIE

RASTISLAV NEMEC\*

### O kríze a jej príčinách v kontexte európskej spoločnosti podľa Jána Patočka<sup>1</sup>

NEMEC, R.: On the crisis and its causes in the context of European society according to Ján Patočka. *Slavica Slovaca*, 56, 2021, No 3, pp. 313-320 (Bratislava).

The crisis is used to be reflected as synonymous with the collapse of economic and social values that are going to be systemically treated. However, the essence of this concept goes much deeper – it reaches behind social options and political presentations. It goes deeper towards a human inside a towards basic human values. The transformation of society from traditional into industrial one has brought plenty of changes – inter alia - deep materialization of human desire. And - according to Patočka – each human being must experience crisis because it naturally leads to disappointment and desilusion. But, from crisis comes a great expectation of hope – that is sign of our inner, spiritual basis we have to refine Crisis, society, economics, rationalism, hypertrophy of reason, spiritual foundations

#### Úvod

Kríza ako fenomén vnímaný jednak na úrovni jednotlivca a jednak na úrovni spoločnosti sa stal za posledných sto rokov asi najviac skloňovaným termínom. Osobitne o tom svedčia niektoré filozofické diela, ktoré od začiatku dvadsiateho storočia už aj v názve signalizujú urgentnosť a aktuálnosť témy. Napr. Solovjovovo dielo *Kríza západnej filozofie*, Husserlova *Kríza európskych vied*, Arendtovej *Kríza kultúry*, z nefilozofických diel Sorokinova kniha *Kríze nášho veku* či rozličné prednášky a eseje, patrí sem napríklad aj známa stať od P. Ricoeura o *Kríze subjektu* alebo J. Tischnerova štúdiá *Kríze moderného myslenia*<sup>2</sup> a mnohé ďalšie.<sup>3</sup>

V týchto dielach možno chronologicky pozorovať náznaky toho, že pojem krízy sa prestáva vnímať len ako subjektívna a individuálna záležitosť, ale čoraz viac sa prežíva globálne či už z pohľadu jednotlivých štátov, alebo kontinentov. Aj samotný termín kríza poukazuje na niečo kritické, na hraničnú, vyostrenú situáciu, na nesprávne rozloženie dôrazu v spoločnosti, na nerovnováhu inštitúcií či prípadný nesúlad proklamovaných a žitých hodnôt. V prípade konkrét-

\* Prof. PhDr. Rastislav Nemeč, PhD., Katedra kresťanskej filozofie, Teologická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, email: [rastislav.nemec@truni.sk](mailto:rastislav.nemec@truni.sk).

<sup>1</sup> Príspevok je výsledkom riešenia projektu VEGA 1/0637/20 Podnety zo stredovekej filozofie v dnešnom myslení.

<sup>2</sup> Husserl, E.: *Kríze evropských vied*. Praha: Academia, 1996; Arendtová, H.: *Kríze kultúry*. Praha: Mladá fronta, 1994; Solovjov, V. S.: *Kríze západní filosofie*. Velehrad-Roma: Refugium, 2001; Sorokin, P.: *Kríze nášho veku*. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva, 1948; Ricoeurova i Tischnerova esej vyšla v zborníku Pechar, J. (ed.): *Pojem krízy v dnešním myslení*. Praha: FI ČAV, 1992. Zo slovenských uvedme napríklad Šťahel, R.: *Pojem krízy v environmentálnom myslení*. Bratislava: Iris, 2019.

<sup>3</sup> Okrem týchto autorov-filozofov spomeňme aj Dawson, Ch.: *Kríze západní vzdelanosti*. Praha: SPN, 1992 a tiež Guenon, R.: *Kríze moderního světa*. Praha: Herrmann & synové, 2002.

neho človeka sa pod týmto termínom väčšinou myslí na nesúlad myslenia a konania, ktorý ho uvádza do krízy, na nerovnováhu jeho jednotlivých hmotných a duchovných potrieb či obchádzanie niečoho, čo by sme mohli identifikovať aj ako niečo dôležité. Spoločnosť i jednotlivec sa napriek svojej základnej rovnováhe často dostáva (aj) do eticky konfliktných situácií, ktoré tiež uvádzajú do hraničnej situácie. Mohli by sme dokonca skonštatovať, že čím na vyššom vrchole vedeckého pokroku sa individuum, spoločnosť či civilizácia nachádza, tým častejšie je konkrétny vedecký výdobytok sprevádzaný novými a vážnymi socio-politickými výzvami a vskutku aj problémami, ktoré sa, prirodzene, tiež dajú vnímať ako „kritické“.

Chceme tu interpretovať dve eseje J. Patočku („Duchovní základy našej doby“ a „Doba poevropská a její duchovní problémy“<sup>4</sup>), ktoré sa vyslovene dotýkajú problematiky krízy, reflektujú ju v kontexte slovanskej i európskej duchovnej situácie a kladú ju vyslovene do vzťahu s rozvíjajúcou sa „technickou“ situáciou vo vtedajšej spoločnosti.

### „Vědotechnika“ ako problém

Keď Jan Patočka píše v roku 1970 svoju esej „Duchovné základy našej doby“,<sup>5</sup> vychádza myšlienkovito z tém, ktoré sú pre jeho úvahy v tomto čase veľmi významné. Toto obdobie sa dá odlišiť od ostatných jeho statí a prednášok najmä v súvislosti s rokom 1968 a ruskou blokádou,<sup>6</sup> ktorou sú jeho texty nadmieru poznačené. Z tohto textu na prvý pohľad prýšti akási skepsa v otázke možnosti duchovného základu spoločnosti – vo svete, ktorý popiera, neguje duchovnosť vôbec a v ktorom idealizmus v myslení zdanlivo nemá miesto. Patočka však následne predkladá svoju podrobnejšiu víziu, opierajúc sa o niektoré, pre neho neakceptovateľné interpretácie historika Barraclougha.<sup>7</sup> O jeho myšlienky opiera svoje uvažovanie týkajúce sa techniky a novodobých výziev, ktoré akoby naplňali všetky nesplnené očakávania minulosti. Barracloughova pozitívna vízia technicky vybaveného sveta neladí s Patočkovou kritickou víziou dejín v dvoch bodoch.

Kým Barraclough do istej miery naivne verí, že sa od šesťdesiatych rokov európsky vplyv dostáva do úzadia a že sa vďaka vede a pokroku pripravuje obrovský skok vpred (čo bude mať za výsledok novú, úplne odlišnú spoločnosť – poeurópsku), podľa Patočku platí, že výsledkom tejto novej koexistencie politických a mocenských celkov bude „svet, ktorý bude pravým opakom idylky“<sup>8</sup> a ktorý nebude o „novom duchu doby“. Skôr si myslí, že bude výsledkom predošlej, rozumnej novovekou filozofiou nastolenej situácie, ktorá vyvrcholila v uzavretom a absolútnom subjekte.<sup>9</sup>

Je pravda, že *technologický boom* v tomto čase mnohých filozofov (nielen historika Barraclougha) viedol k uvažovaniu nad tým, že ľudstvo speje k „dokonalej civilizácii“. S týmto na pohľad optimistickým tvrdením Patočka nesúhlasí. Podľa neho nie je „vědotechnika“ ničím výnimočným. Nie je ani „duchovnosťou“, ktorá by mala vyjadrovať radikálnu transformáciu

<sup>4</sup> Tematicky sa s týmito esejami (i z časového hľadiska) spája aj J. Patočkova práca s názvom Komenský a otvorená duša (pozri Patočka, J.: Komeniologické studie II. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 337-351).

<sup>5</sup> Esej vyšla pôvodne v časopise Křesťanská revue (1979, č. 37, s. 33-40), aj keď jej prvá časť bola napísaná v nemčine a publikovaná na inom mieste. V roku 1977 bol tento text zaradený do zborníka, ktorý sa archívuje pod názvom *Umění a filosofie*, sv. 2. Na stranách XVI-XXXVI. Ivan Chvatík zaradil túto esej ako prvú do zbierky *Péče o duši II*. Praha: OIKOYMENH, 1999.

<sup>6</sup> Chvatík, J.: Kacířství Jana Patočky v úvahách o krizi Evropy. In: *Reflexe* 1996, roč. 16, č. 6, s. 2-4.

<sup>7</sup> Barraclough, G.: *An Introduction to Contemporary History*. New York: Basic Books, 1964.

<sup>8</sup> Patočka, J.: Duchovné základy života v našej dobe. In: *Péče o duši II*. Praha: OIKOYMENH, 1999, s. 27 a tiež Patočka, J.: *Doba poevropská a její duchovní problémy*. In: *Péče o duši II*. Praha: OIKOYMENH, 1999, s. 40.

<sup>9</sup> Cajthaml, M.: *Evropa a péče o duši*. Patočkovu pojetí duchovních základů, Praha: OIKOYMENH 2010, s. 120.

kultúry, techniky či politiky. Podľa neho je výsledkom základného vplyvu prírodných vied, ktoré zažívajú veľký *boom* práve touto „starosťou o svet“ namiesto „starosťou o dušu“. Záujmom o okolie, ktorého podstatou je túžba „zmocniť sa“. Pričom výsadou a základom európskeho, teda toho československého pre Patočku, je to, čo by sme mohli nazvať „starosťou o dušu“.

Patočka vidí, že ruka v ruke s týmto optimistickým nadšením v otázke techniky vzrastá materialita ľudského záujmu. A tak na jednej strane sa súčasnému človeku ponúka vytúžené naplnenie snov dosiahnuté prostredníctvom „vedotechniky“, a tým nadchádza epocha optimizmu, na druhej strane bude toto naplnenie zastierať „tieň kolosu“ a „nadľudské kolosálne problémy“.<sup>10</sup> Vidí, že sa tým od ľudí bude vyžadovať „nevidaná kázeň“. Patočka si totiž kriticky uvedomuje, že nástup takéhoto *technologického boomu* prináša nielen nové pozitívne výzvy, ale aj kompletnú štrukturálnu premenu spoločnosti a s ňou aj zmenu myslenia, ktorá je zdrojom „novej racionality“.<sup>11</sup>

Poukazuje tak na hlboké spojenie troch inštancií: techniky, práce a rozumu, ktorý ich kladie do hlbšieho súvisu. Veľký nástup práce mení povahu (fyzickej) práce na prevažne duševnú. Práca tak neostáva len v práci, ale kráča s nami všade<sup>12</sup> tak, ako sa postupne technika prepracúva do našich domácností. Racionalita človeka sa správa rovnako invazívne a pretavuje sa do nej naše pracovné naladenie. Z hľadiska práce sa považuje takýto prichádzajúci svet za jednotnejší, ale z hľadiska duchovnej nad ním visí otáznik: Bude takýto svet, v ktorom sa realizujú naše sny ako v rozprávke, aj „šťastnejší“? Podľa Patočku tento blahobytnější svet čoraz viac naplní aj odvrátená stránka šťastia, ktorým je sklamanie sprevádzané pocitom nedostatku a prázdnoty. Ľudstvo tak charakterizujú „kolosálne možnosti“, nevidané potencie, ale daňou za túto dokonalosť a jej realizáciu je pocit nenaplnenia, v ktorom sa permanentne človek ako občan nachádza. Nenaplní sa predpoveď a nenaplní sa pocit šťastia. Budúcnosť, ktorá sa okamžite realizuje pod našimi rukami, sa mení na permanentnú a definitívnu prítomnosť.

Niečo podobné, čo poznal Patočka pri pohľade na československú spoločnosť, charakterizuje aj našu dnešnú situáciu. Príliš nekritický optimizmus voči prírodným vedám a technike a pokroku nastavuje pohľad ľudí smerom do budúcnosti. Podstatou takto nastavenej spirituality budúcnosti je akási náboženská ochota zomrieť v pracovnom nastavení, pričom účelom je nekonkrétna a príliš efemérna myšlienka. Heroická obeta, ktorá spočíva v identifikácii s touto mentalitou, býva odobrená silným davovým impulzom. Inak sa ani podľa neho dve svetové vojny nedajú vysvetliť. Výsledkom čoraz lepšej výbavy a progresu sú však paradoxne väčšie konflikty, ktoré sú podľa Patočku budúcnosťou.

Naša otázka, ktorá sprevádza toto naše uvažovanie, znie: Čo vlastne podľa Patočku vyvoláva krízu? Je to len sám nástup „vedotechniky“? Čo ustanovuje hranicu medzi tou starou a novou spoločnosťou, starou Európou a „novou civilizáciou“? Je to len spomínaný dvojzáprah (dvoj-sprež) – dvojité postavenie, v ktorom sa človek a spoločnosť nachádza?

### *Do seba uzavretý subjekt a duša otvorená celku reality*

M. Cajthaml výstižne poznamenáva,<sup>14</sup> že *gros* týchto dvoch esejí z roku 1970 u Patočku treba klásť do súvisu s jeho prácou z tohto obdobia pod názvom „Komenský a otvorená duša“. Predovšetkým pre tému „otvorenej duše“, ktorá, ako sa zdá, úzko súvisí s obidvoma esejami.

<sup>10</sup> Patočka, J.: *Duchovné základy života v našej dobe*, c. d., s. 18.

<sup>11</sup> O tomto krízovom „predpoklade“ západnej kultúry písal už Pitirim Sorokin v diele *Krise nášho veku*, s. 10.

<sup>12</sup> Pieper, J.: *Voľný čas a kult.* Trnava: FF TU, 2017, s. 55.

<sup>13</sup> Patočka, J.: *Duchovné základy života v našej dobe*, c. d., s. 18.

<sup>14</sup> Cajthaml, M.: *Evropa a péče o duši*, c. d., s. 121.

Tematika duše-duchovnosti, vedy a techniky a individuálnej krízy tak dostáva práve kvôli nej jasnejšie kontúry.

Najlepšie si ju však priblížime tým, keď budeme vychádzať z charakteristík jej protikladu, teda z vnímania „uzavretej duše“. Tá je podľa Patočku „akoby do seba uzavretá navonok ohraničená pevnina, ktorá neprijíma nič mimo seba. Jej autonómia ju zblízuje s absolútnom, dokonca ju ním definuje. Preto nie je nič, čo by jej bolo vonkajšie, čo by zvonku mohlo tvoriť hranice jej nekonečnosti alebo byť príčinou obmedzenia jej slobody.“<sup>15</sup> Takáto duša sa pre svoju uzavretosť a domnelú nekonečnosť môže stretnúť len sama so sebou, neexistuje pre ňu nič, čo by sme mohli nazvať niečím, čo je „nad“ niečím „druhým“, niečím, čo by presahovalo jej individualitu. Takéto „zotrvanie v sebe“ musí subjekt privádzať do krízy práve tým, že sa tento subjekt absolutizuje a podľa Patočku je dôvodom krízy samej. Jej nárok na absolútnosť a nekonečnosť sa nezhoduje s jej požiadavkou na duchovnosť či s potrebou niečoho hlbšieho. To však neznamená, že sa takáto kríza týka len jej samej.

Aj pre „otvorenú dušu“ je základným úkonom „odkrytie ničoty“.<sup>16</sup> Otvorená duša je bytostne previazaná s niečím, čo ju presahuje, od čoho bytostne závisí, čoho sa osoba človeka nedokáže zmocniť a čo nevie ovládať. V tomto zmysle je takáto duša „odovzdaná“ do rúk niečomu neprebádateľnému a nedefinovateľnému.<sup>17</sup> Týmto neprebádateľným je svet a veci, ktoré ho tvoria a ktoré nás práve tým, že sú, a práve tým, že sme voči nim otvorení, dokážu zaujať.

Termín „otvorená duša“ sa stáva pre Patočku na začiatku sedemdesiatych rokov novým programovým vyhlásením jeho esejí i prednášok. Stane sa z nej téma novej možnosti rekonštrukcie povojnovej Európy v období, keď popri sebe existujú rôzne politické a mocenské komplexy, ktorých moc sa definuje výškou ich technického vybavenia a vzdor zosilňuje odlišnosťou iných kultúr. Otvorenosť v tomto zmysle symbolizuje ochotu prijať rôzne iné „kultúrne tradície“ a vyhnúť sa tak absolutizácii vlastných kultúrnych predsudkov,<sup>18</sup> ktorá bola podľa Patočku vždy symbolom Európy.

Európa, ktorá dosahuje prevahu voči ostatným krajinám i kontinentom, ľahko podľahla ilúzii vlastnej geniality práve preto, že zostala očarená a poblúznená ideálmi vedeckého pokroku rovnako ako novoveký, prírodnou vedou sformovaný subjekt. Snahou oboch svetových vojen bolo uzurpovanie moci, hoci ich výsledkom bola strata moci nad sebou samým, strata pôdy pod vlastnými nohami a duchovná prázdnota.

### *Medzivojnová imperiálna politika a hypertrofia racionality*

Po nástupe imperiálnej politiky v tridsiatych rokoch 20. storočia nastala radikálna zmena spoločnosti, nástup trhového mechanizmu, matematických analýz, reštrukturalizácia trhu práce. Zdá sa teda, že hlavným problémom a ústrednou témou sa stáva ekonomická kríza. Navyše, v tomto období veda a technika nahrádzajú výrobnú silu, základným záujmom trhu sa stáva masová výroba. Fabriky naplnené novým výrobným potenciálom utvárali nový trh a technológia pomáhala produkcii narastať na objeme, vzniká nadprodukcia. Pod znakom nového trhu sa nieslo aj nové myslenie, ktorého hlavným bodom bolo „využitie“ individua v spleti čiastkových účelových aktivít celku a poukazovanie na nezdravosť celku.

Tejto myšlienky sa chopila hlavne frankfurtská škola, ktorá kritizovala iracionalitu celku výroby, analyzovala represívnosť buržoáznej morálky potláčajúcu slobodnú seberealizáciu

<sup>15</sup> Patočka, J.: Komenský a otvorená duša, c. d., s. 337.

<sup>16</sup> Patočka, J.: Komenský a otvorená duša, c. d., s. 343.

<sup>17</sup> Cajthaml, M.: Evropa a péče o duši, c. d., s. 122.

<sup>18</sup> Cajthaml, M.: Evropa a péče o duši, c. d., s. 125.

vlastného ja.<sup>19</sup> Adorno i Horkheimer sa preto podujímajú na pesimistickú kritiku celej civilizácie a kultúry, ktorá funguje na zahŕňajúcich pilieroch masovej spoločnosti a nadvlády médií a „kultúre priemyslu“.<sup>20</sup> Ich kritika sa týka sebadeštruktívnosti celku, spoločnosti založenej na spomínaných neosobných princípoch a technologických argumentoch.

Ako to raz povedal Ortega y Gasset: Všetko sa to deje s intelektuálnym odobrením, pod tlakom priemerného vkusu nás. Problémom nie je zmena trhového správania, ale inštrumentálne myslenie, ktoré sa šíri masovo. Platí scholastické „konanie sleduje poznanie, myslenie“ (agere sequitur esse),<sup>21</sup> a to sa dovršuje do dokonalej podoby v tomto inštrumentálnom veku, keď dominuje ekonomické myslenie implikujúce kontradikcie vychádzajúce nielen z princípov ekonómie, ale aj z kontradikcií a zlých princípov samotnej vedy.<sup>22</sup> Na jednej strane vychádza z technologického nárastu produkcie a tým rieši otázky nadprodukcie a marketingu, na konci ktorých stojí spotrebiteľ, konzument. V tomto zmysle je teda založené na akomsi racionálnom plánovaní a zvažovaní.

Kríza bola podľa Horkheimera vždy znakom toho, že veda a jej jednotlivé princípy neplnia v rámci sociálneho prostredia svoju úlohu. Je teda dôsledkom toho, že veda zdegenerovala pod rôznymi vplyvmi. Vedecké poznanie podstupuje rovnaký osud ako pracovná sila a pracovné prostriedky. Ich využitie je neadekvátne tomu, aký vysoký stupeň vývoja dosiahli a neadekvátne potrebám ľuďstva.<sup>23</sup> Kríza teda nevzniká kdesi vo vákuu, ale vidno jej črty už vo vedeckom poznávaní a vo vede ako takej. Zvyčajné argumenty sa odvolávajú na spomínaný technologický boom, ale, ako sme už uviedli, tieto argumenty nie sú postačujúce. Kde teda tkvie jadro problému? Kde sa kríza ako taká začína a v čom pramení?

Okrem neho sa viacerí autori<sup>24</sup> zhodnú na tom, že sa kríza spoločnosti – a to je jej slabinou – v tomto duchu ocitá na racionalistických základoch, ktoré sa ukázali byť nepravdivé. Idealizovaná predstava vedy a vedeckého predpokladu a ekonomických prognóz, ktoré sa berú ako exaktné, matematických modelov a štatistík vnímaných ako „fakt“, umožňovali rozširovať čoraz väčšmi zívajúcu priepasť medzi ľudskými očakávaniami, túžbami a naplnenými snami. Horkheimer si myslí, že rozum je v takýchto podmienkach len „vedľajším produktom buržoáznej spoločnosti“. Je „spôsobený racionalizmom“, ktorý je v spoločnosti nezdravo, zhora „nastavený“. Hoci sa racionalizmus vo vede i v umení (alebo na spôsob štátneho aparátu) snažil z verejného (i súkromného života) vymiesť všetky známky pochybnosti o hocakej vede, chcel ju izolovať od každej „filozofickej otvorenosti“, a tým aj sám seba vystavil definitívnej skaze, opak je pravdou: Samotná veda, ako píše J. Tischner, stala sa racionalistickou už len z dôvodu, že sa uzavrela pred filozofiou.<sup>25</sup>

Patočka podobne tvrdí, že človek je v takomto rozpore spoločnosti len „agentom objektívnych síl,“ nepociťuje sám seba už ako osobu, ale ako vec.<sup>26</sup> Jeho „etablovanie sa“ robí z neho

<sup>19</sup> Táto skutočnosť posilnila vety kritičkej frankfurtskej školy smerom k psychologizácii a estetizácii – ako kultúre, ktorá je v danej oblasti buržoáznej spoločnosti nedocenená.

<sup>20</sup> Adorno, Th. W. – Horkheimer, M.: *Dialektika osvícenství*. Praha: OIKOYMENH, 2009, s. 123n.

<sup>21</sup> Viac k tomu stať Svobodová, Z. – Blaščíková, A.: *Mezi filosofií a teologií výchovy*. Dialog k odkazu Radima Palouše. Praha: Karolinum, 2021, s. 44-54.

<sup>22</sup> Horkheimer, M.: *Notes On Science And The Crisis*. In: *Critical Theory. Selected Essays*. New York: Continuum, 1982, s. 8-9.

<sup>23</sup> Horkheimer, M.: *Notes On Science and The Crisis*, c. d., s. 4.

<sup>24</sup> Napríklad Janicaud, D.: *La puissance du rationel*. Paris: Gallimard, 1985, s. 9.

<sup>25</sup> Tischner, J.: *Krízou moderního myšlení*, c. d., s. 71.

<sup>26</sup> „Moderní člověk nemá jednotný názor světa; žije ve dvojím světě, totiž ve svém přirozeně daném okolí a ve světě, který pro něj vytváří moderní přírodověda, založená na zásadě moderní přírodní. Nejednota, která tím prostoupila celý náš život, je vlastním zdrojem duševní krize, kterou procházíme“ (Patočka, J.: *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Československý spisovatel, 1992, s. 9).

vec, zvečňuje ho v samotnej podstate už aj jeho bytie, lebo mu stále dáva spätnú väzbu o tom, že je nepotrebný a nadbytočný. Človek sa „vedecky“ odcudzuje sám sebe, až abdikuje na akúkoľvek snahu o nápravu tohto všadeprítomného názoru. Vzdáva sa dobrovoľne v boji s morom nepravdy a útoku a z nedostatku síl podlieha davovému dianiu. No Patočku od Horkheimera odlišuje predsa len jeden markantný rozdiel.

### *Filozofia ako poslanie na nastolenie jednoty so samým sebou*

Ako približuje I. Chvatík v súvislosti s Patočkovými *Kacířskými esejami*, v tomto období sedemdesiatych rokov sa Patočka drží vo svojich esejach jasnej štruktúry, ktorú zhŕňa do nasledujúcich bodov. V texte údajne Patočka začína touto schémou: 1. existuje jediné, pravé ľudské konanie, jediné správne spirituálne konanie – a tým je filozofia ako duchovný úkon človeka, jeho túžba po pravde – po celku skutočnosti. A ďalej pokračuje: 2. „objekt“ takejto filozofie nie je obsahom tohto sveta. Skrátka sa v ňom nenachádza a materiálne statky či „vädotechnika“ ho neprivedú k šťastiu. Následným Patočkovým krokom v argumentácii je tvrdenie, že: 3. filozofia má ako jediná vnútorný nárok na pravdivosť – lebo je komplexnejšia a tým aj univerzálnejšia než predmet každej inej vedy a snahy. A na záver, ako Patočka zvykne uvádzať: 4. každé ľudské konanie, ktoré nesúvisí s touto základnou ľudskou túžbou, nesie po pravde vo svojej podstate akúsi nespokojnosť.<sup>27</sup> Chvatík okrem toho, že uvádza jasnú platónsky či sokratovsky chápanú výlučnosť filozofie, jednoznačne napomáha téme našej eseje.

Mohli by sme doplniť ešte jednu charakteristiku, ktorú Patočka v tomto období osobitne v eseji „Duchovné základy“ spomína: Pokrok je síce dobrý, zlepšuje výrobu a technológie, no odvádzajú našu túžbu, „neposúva“ človeka ďalej od seba samého. Po zrealizovaní túžby prestáva žiť naša nádej. Túžba človeka sa nedá saturovať, nenasycuje človeka to, že naplnenie sna nerieši problém ľudského odvekého snenia. Patočka to opisuje nasledovne: „Nikdy by človek (nič) ne-realizoval, keby nežil pred sebou, keby v prítomnosti samotnej nebol už budúcnosťou, v možnostiach, ktoré dosiaľ sú možnosťami...“<sup>28</sup> Takáto forma existencie pretrvávajú predovšetkým v ľudskej túžbe (nie v jej realizácii), ktorá sa ľahko v období technologického *boomu* necháva votkať do súhry času ako Ariadnina niť vytúženého šťastia do osudovej priadze kolektívne sa valiaceho davového šialenstva. Dosiahnutie chýbajúceho nie je pre túžbu dostatočnou odpoveďou. Fikcia sna je v jeho očarení, po ktorom prichádza dezilúzia a sklamanie. Jeden sen totiž vystrieda iný, no šťastie úmerne s napĺňaním sna prichádza. Šťastie nie je realizovateľné cestou naplneného sna, ktorým by sme sa pomyselným kľúčom odomkli tajomstvá univerza, alebo ako méta budúcnosti nachádzajúca sa na úsečke včera-zajtra. V človeku vzniká zážitok „konečnosti“ – a v priamej úmere k nemu sa v človeku „rodí“ aj povedomie nekonečna, vedomia nesmrteľnosti, ktorý sa táto dnešná doba podľa Patočku snaží „umlčať“. Rozdiel medzi touto idealitou a realitou privádza človeka do krízy. Krízy, ktorou zažíva návrat späť k sebe samému.

Výsadou týchto Patočkových esejí je veľmi reálna a nielen potenciálna možnosť, ktorá bezprostredne hraničí s čoraz častejšími možnosťami konfliktov, ktoré nemusia byť len regionálneho, ale aj celospoločenského a európskeho charakteru. Vedecko-technické možnosti umožňujú čoraz „ľahšie“ siahnúť po inštinkte sily a využiť svoju technickú prevahu voči inému. K tomuto kroku takto „uzavretý subjekt“ môže veľmi ľahko siahnúť práve preto, že vidí len svoje zámery a potreby a v komunikácii je zamotaný a uzavretý do seba.

<sup>27</sup> Chvatík, J.: *Kacířství Jana Patočky v úvahách o krizi Evropy*, c. d., s. 4.

<sup>28</sup> Patočka, J.: *Duchovné základy života v naší době*, c. d., s. 19.

### *Kríza je o výzvach k návratu a prehodnocovaníu*

Kríza nám podľa Patočku pomáha. Pomáha v „prekonávaní partikularít“, v boji proti „exkluzívnosti hľadísk“ a okrem toho nás vytrháva zo záujmu o samého seba a stmeluje nás s naším prostredím. Snaha „rozplíesť ono tajomstvo“ sveta okolo nás skrze naše zlyhanie privádza späť k nám. Zdanlivo sa dostávame do krízy, zlyhávame. Ale na vnútornej, duchovnej osi je to moment nášho prehĺbenia a zvnútornenia.

Patočka tvrdí, že „niest' svoje bytie“, znášať ťažobu a príkorie svojej konečnosti, nás znova vracia pred otázku priepastnosti nášho života, k nezdomácnosti a nezvyklosti. Len keď si uvedomujeme pomyselnú hranicu medzi vysnívaným a reálnym, medzi ideálnym nebytím a reálnym bytím, práve vtedy si uvedomujeme aj celok sveta, od ktorého sme boli odvábení jeho partikularitami či naším vycibreným záujmom a až týmto aktom odhliadame od zaujatia sebou a kontemplujeme celok (inak predmet filozofie). Počiatočná kríza, kríza z nahliadnutia na rozdiely medzi idealitou a realitou, medzi neskutočným a skutočným, vracia človeka k pravdivosti a k hľadaniu celistvosti sveta ako takého. Počiatočná kríza buduje filozofickú otvorenosť k celku, a tým sa dá nájsť nová pevná pôda pod nohami.

V duchu Patočkových intencií došlo v 50. a 60. rokoch k *boomu*, ktorý by sme mohli nazvať technickým, pretože každá technika a každá partikulárna veda nás privádza k niečomu zvláštnemu. V skutočnosti sa kríza ešte pred jej neodškriepiteľnými vonkajšími znakmi začína v nás a súvisí s našou krízou, s krízou našej osobnosti, s krízou našich záujmov a našej vôle.

Kríza sa síce spája s nástupom silnejších trendov racionalizmu, materializmu a konzumizmu, ktoré zatlačili duchovné potreby človeka do úzadia a nebrali ich dostatočne do úvahy, Patočka však východisko nástupu racionalizmu a jeho dôsledku v tejto otupenosti vidí práve v spomínanom sklamaní. Aj dezilúziu Max Weber spája s odčarováním sveta (*Entzauberung der Welt*).

Akoby sa tým chcelo povedať, že čím silnejšie bude propagovaná veda, tým hojnejšiu krízu a návrat k pôvodným úvahám o celostnosti reality môžeme čakať. Patočka berie toto rozčarovanie za moment novej nádeje, nového záujmu o človeka, ktorý po nástupe „vêdotechniky“ postavil človeka do tieňa výrobného stroja.

Patočka v budúcnosti tohto technologického vývoja však vidí aj istú hrozbu. Ak sa rozvíja potenciál ľudských schopností priamočiaro, neznamená to priamočiarosť nárastu jeho šťastia. Popritom je dôležité, aby človek nestratil svoju dušu.<sup>29</sup> Veľký potenciál rozvoja dokáže silne determinovať človeka a možno si bude od neho žiadať aj mnohé obety, napr. „neslýchané prejavy subordinácie“.<sup>30</sup> Zoči-voči týmto silným sľubom spojeným s mocou a hojnosťou je pre neho dôležité, aby Európa vždy zostala verná svojmu nespochybniteľnému a vždy prítomnému *princípu duchovnosti*. Veda sa síce snaží vyvracať omyly a popierať staré poznatky (ba niekedy aj zavrhuje tradíciu), snaží sa zboriť staré predsudky a nastoliť v ľudoch osvietenké poznanie, odhaliť odpovede na všetky otázky, no toto spoločné realizovanie sna nesmie z vedomia človeka vytesniť odveké povedomie o vitalite z duchovnosti, ktoré ho pozdvihuje nad všetko ostatné. Nesmie v ňom zahubiť vedomie existencie nekonečna, ktoré „za hranicou“ našej skúsenosti cítime.

Hoci sa ekonomické krízy berú ako najčastejší symptóm gigantických systémových nastavení, pohľad treba v skutočnosti upriamovať k duchovným hodnotám. Nie je pravda, že ekonomická kríza prichádza z jasného neba, tak ako nie je pravda, že konkrétny typ krízy (sociologický,

<sup>29</sup> Patočka, J.: Duchovní základy života v naší době, c. d., s. 27.

<sup>30</sup> Patočka, J.: Duchovní základy života v naší době, c. d., s. 27.

hospodársky, politický) nemá svoj dôvod v nejakých iných príčinách. Inštrumentálne myslenie, ktoré znemožnilo naplniť osvietený ideál, súviselo s davovým mechanizmom spoločnosti, s masovo zacyklovanou výrobou a priviedlo až ku kultúrnemu priemyslu. Nesprávne identifikovanie príčiny môže krízu priviesť späť v inej podobe ako ďalšiu krízu, najmä ak sa nepresne určia jej príčiny. Zdalo sa, že racionalizmus, ktorý má paralely v matematizujúcich prírodných vedách, vyzdvihnutý na piedestál najvyššej formy myslenia, prinesie technologický recept na všetko. Pritom práve on prispel k strate sveta človeka – podľa Husserla – sveta bezprostrednej skúsenosti – strate poznania sveta, nášho okolia (Umwelt), nášho domova. Zdalo sa teda, že moderný racionalizmus je nepremožiteľnou silou. Relatívnosť všetkého univerzálneho vidno v perspektíve filozofického nahliadania na skutočné nekonečno.

Zaiste môžeme s Patočkom skonštatovať, že práve duša je jediným bohatstvom, ktoré človek, spoločnosť, Európa má, len toto poňatie duše je schopné utvoriť pôdu, na ktorej jedinej by bolo možné sa pokúsiť o riešenie aktuálnych i budúcich problémov ľudstva. Ľudská duša je pôdou, kde je možné riešiť každú krízu. Len vtedy, keď bude mentalita človeka kultivovaná týmto smerom, keď nebude vnímať všetko tradičné ako jednostrannosť a neúplnosť, ale ako jeden prejav vždy konečného a postupne sa zjavujúceho bytia celku, ktoré sa vždy javí inak, ale vždy vo svojej bohatosti, iba tak bude môcť mentalita človeka vykonať niečo vskutku planetárne, niečo, čo bude zodpovedať ľudskému duchu.<sup>31</sup>

## **On the crisis and its causes in the context of European society according to Ján Patočka**

Rastislav Nemeč

The soul and spirituality of Europe – but also of the individual – is the basic theme of Jan Patočka's anthropologically oriented essays. Among them stand out many essays and works focusing on the issue of crisis, which has become a very frequently used term in the twentieth century. In this article we have tried to focus on two or three essays from 1970 with common features and to analyze the problem of crisis in Patočka's conception. It is, in fact, a key to understanding the spirituality of the Czech and Slovak nation and a good point of orientation regarding the present-day situation in Slovakia and Europe. The questions related to the causes of this crisis are at the same time the starting point of our reflections today and are connected in one concentrating point, which is the person of the individual (man, nation) and the question of his identity. This identity is often sought and examined negatively (the self as an exclusive instance), but according to Patočka, this identity must be sought mutually – both in mutual openness, communication (a form of transcendence), but – also – with common engagement.

---

<sup>31</sup> Ide o parafrázu Patočkových myšlienok v závere eseje *Doba poevropská a jej duchovné problémy*, c. d., s. 44.